

AHMET REŞİT (REY)'İN “HYDE PARK'TAN GEÇERKEN” ŞİİRİNE YAZDIĞI NAZİRE ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

*SOME CONSIDERATIONS ON THE NAZİRE WRITTEN BY AHMET REŞİT (REY)
TO HIS POEM “HYDE PARK'TAN GEÇERKEN”*

Öz

Yeni Türk şiirinin Divan şiiri geleneğinden uzaklaşarak Batı şiirine yakınlaşmasında Tanzimat şairleri arasında Abdülhak Hâmid'in yaptığı yenilikler sıkça dile getirilir. Bu yeniliklerin başında romantik tabiat anlayışını Türk edebiyatı ile buluşturması önemlidir. Nitekim onun sanat görüşünü beğenen ve eserlerine öykünerek yeni eserler kaleme alan birçok kişi, romantik tabiat anlayışının tesiri altına girmiştir. Gerek Sahra ve Belde kitapları gerek Hindistan'dayken yazdığı bazı şiirlerinde romantik sanat anlayışı bariz bir şekilde hissedilir. Hâmid'in romantik tabiat anlayışı ile kaleme aldığı eserlerinden biri olan “Hyde Park'tan Geçerken” şiiri büyük bir takdir topladığı gibi ona nazireler de yazılmıştır. Adı Servet-i Fünun edebiyatçıları ile anılan Ahmet Reşit (Rey), bu şiire yazdığı nazire ile Hâmid'in sanat anlayışına öykünenlerden biridir. Daha çok edebiyat eleştirisi ve belagat hakkında yazdığı eserleri ile tanınan Ahmet Reşit, aynı zamanda şiirler de kaleme almıştır. İlk şiirlerinden biri olan “Hyde Park'tan Geçerken” şiirine yazdığı nazire üzerinde bugüne kadar yeterince durulmamıştır. Ahmet Reşit, söz konusu nazirede Hâmid'in sanat anlayışına öykünerek tabiatı ve kendi “ben”ini romantik bir pencereden anlatır. Bu çalışmada Ahmet Reşit'in sanatı üzerinde durulacak ve “Hyde Park'tan Geçerken” şiirine yazdığı nazire tahlil edilecektir. Ayrıca bugüne kadar bütünüyle Latin harflerine aktarılmayan söz konusu nazire Latin harflerine aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdülhak Hâmid, Ahmet Reşit, Romantizm, Nazire.

Abstract

Among the Tanzimat poets, Abdülhak Hâmid's innovations are frequently mentioned in New Turkish poetry moving away from the tradition of Ottoman poetry and getting closer to Western poetry. Among these innovations, it is critical that he introduced the romantic understanding of nature to Turkish literature. Indeed, many people who admired his artistic vision and wrote new works emulating his works came under the influence of the romantic understanding of nature. Both his books Sahra and Belde and some of the poems he wrote while he was in India clearly reflect the romantic conception of art. The poem “Hyde Park'tan Geçerken” one of Hâmid's works written with a romantic understanding of nature, received great appreciation and was also written in nazire (a poem written by another poet in the same form, meter, rhyme, and repeated voice). Ahmet Reşit (Rey), whose name is associated with the literati of Servet-i Fünûn, is one of those who emulated Hâmid's artistic understanding with a nazire he wrote to this poem. Ahmet Reşit, who is mostly known for his works on literary criticism and rhetoric, also wrote poems. His nazire to one of his first poems, “Hyde Park'tan Geçerken”, has not been sufficiently emphasized until today. In this nazire, Ahmet Reşit emulates Hâmid's understanding of art and describes nature and his own “self” from a romantic perspective. In this study, Ahmet Reşit's art will be emphasized and his nazire to the poem “Hyde Park'tan Geçerken” will be analyzed. Furthermore, the nazire in question, which has not been completely transferred to Latin letters until today, will be transferred to Latin letters.

Keywords: Abdülhak Hâmid, Ahmet Reşit, Nazire, Romanticism.

Ferhat ÇETİNKAYA

Sorumlu Yazar/Corresponding

Author:

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman
Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Adıyaman, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-0007-2800

E-mail: ferhatcetinkaya@yahoo.com

Geliş Tarihi/Submitted: 06.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 22.11.2022

Kaynak Gösterim / Citation:

Çetinkaya, Ferhat. “Ahmet Reşit
(Rey)'in “Hyde Park'tan Geçerken”
Şiirine Yazdığı Nazire Üzerine Bazı
Dikkatler”, *Yeni Türk Edebiyatı
Araştırmaları*. 14/28, 077-106.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.525>

Extended Summary

The Tanzimat poets' influence on the convergence of contemporary Turkish poetry and Western poetry is undeniable. Abdülhak Hâmid's innovations in poetry, in particular, influenced his contemporaries and subsequent poets. In particular, the poems written with his romantic understanding of nature have a significant role in Turkish poetry. Many poets were influenced by his romantic understanding of nature and authored poems in his perception style. One of his well-appreciated poems is "Hyde Park'tan Geçerken" (English: Walking Through Hyde Park) to which nazires (poems that are written to be similar to other poems in both content and form) have been written. Ahmet Reşit's (Rey) poem, the subject of the study, is a response to the poem in question. Ahmet Reşit, who is mostly known for his works on literary criticism and rhetoric, also composed poetry. The nazire he wrote for the poem named "Hyde Park'tan Geçerken" was not given enough attention in studies on Ahmet Reşit.

Along with being a politician, Ahmet Reşit was also a poet and critic. He published poems in the *Servet-i Fünun* (Wealth of Knowledge) periodical under the pen name H. Nazım. Therefore, the poet who adopted the aesthetics of *Servet-i Fünun* was particularly influenced by the poetry worlds of Hâmid and Recaizade Mahmut Ekrem. Recaizade Mahmut Ekrem had a noteworthy influence on the artistic organization of Ahmet Reşit who published poems and articles in publications other than *Servet-i Fünun*. He inspired him to compose poems, and Hâmid also had an impact. It would not be wrong to say that Ahmet Reşit, whose poems and articles were published in *Gülşen*, *Mektep*, *Malumat*, *Servet-i Fünun*, and *Rübâb* periodicals, as well as *Şehrâh* newspaper, made his name in the literary world with *Servet-i Fünun*. In this period, his literary criticism articles bring him to the forefront of *Servet-i Fünun* literature. Ahmet Reşit, who participated in the Decadentism debates, later left *Servet-i Fünun* and joined *Malumat*. In this periodical, he authored articles criticizing the works of several *Servet-i Fünun* authors. These criticisms influenced the development of his sense of art. It is possible to see the reflections of Ahmet Reşit's sense of art in his rhetoric book titled *Nazarriyât-ı*

Edebiyye (Literary Theory). In this work, in which the influence of Hippolyte Taine's thoughts can be felt, Ahmet Reşit believes that the source of the poetry is imagination. He argues that inspiration plays a significant role in a poem's organization and each nation has its own sense of poetry.

Abdülhak Hâmid Tarhan was a leading poet to whom poets had written nazires and whose works had been imitated. The poems of Hâmid, who were appreciated by the segments who adopted improvement, in particular, were guiding for those who acted with a desire for innovation. Within this context, Şair-i Azam's (the greatest of all poets) most admired poem to which nazires were written, is "Hyde Park'tan Geçerken". The nazire written by Ahmet Reşit to the poem "Hyde Park'tan Geçerken" was published in the Gülşen periodical's issue dated June 5, 1303, numbered 18. Poems about nature, in particular, rose to prominence during this period. According to Mehmet Kaplan, with the influence of Western literature, a new understanding of nature emerged in Turkish poetry. Thanks to Hâmid and Ekrem, the romantics' understanding of nature was introduced to Turkish literature. Nature breaks free from a dream world environment, and the mystic or pantheistic view of nature's observing echoes gains importance. This is due to the fact that, despite taking their inspirations from Classical Turkish Literature, Tanzimat Period poets represent the outside world more realistically and steer clear of fairytales.

The first thing that stands out in Ahmet Reşit's nazire is the presence of contradictions throughout the poem, as well as questioning phrases. These are the exact qualifications of the Hâmidane (grateful) style. Another important aspect of the Hâmidane diction is the questioning ponderation on an event or situation encountered. Hâmid pondered death and the afterlife with questioning statements, particularly in Makber (Macabre) and attempted to comprehend existence many times. It is seen that he maintained the manner in question in his poem, "Hyde Park'tan Geçerken". Ahmet Reşit reflected this dialectic style in his poem. Though questions are frequently asked for answers, they can also be asked to ponder an issue. Thus, the depth of the

mystery encountered is discussed in both Hâmid's and Ahmet Reşid's poems, rather than the answers to the questions. When the poet is having difficulty understanding what is going on in the outside world, he creates a way out by posing questions. However, he does not say much about how much he understands the depth of the mystery. Thus, the poet's desire to ponder causes many overlapping questions in his many works, particularly Makber. Hâmid, who is amazed by the grandeur of nature, or the grave gate, seeks meaning by asking questions. It is conceivable to say that Ahmet Reşit's nazire echoed the Hâmidane diction in this context.

Ahmet Reşit, who showed his admiration for Şair-i Âzam Abdülhak Hâmid Tarhan with the nazire he wrote for "Hyde Park'tan Geçerken", which is one of Hâmid's significant poems, tried to be a follower of a contemporary sense of poetry in every aspect. Hâmid's poem had nineteen verses, while Ahmet Reşit's nazire had fifteen. The prosody and rhyme scheme from the relevant poem by Hâmid were used exactly in Ahmet Reşit's nazire in accordance with the nazire tradition. The repeated word "Kuş" highlighted the same images in both poems while introducing a new diction type. Ahmet Reşit discussed nature's beauty and grandeur and then moved on to "selfness", through a romantic sense of art, as in the poem "Hyde Park'tan Geçerken". When Hâmid mentions his "selfness" in his poem, he explains the source and reason for the nuisance, whereas Ahmet Reşit does not openly express his nuisance. While Hâmid establishes empathy between nature and his "selfness," this part seems to be slightly weak in Ahmet Reşit's poem. Furthermore, in the nazire, we can see diction styles that we are familiar with from Hâmid's poems. Similar to Hâmid, when expressing the amazement he experienced with nature, Ahmet Reşit also uses the contradictions mentioned frequently in Hâmid's works. In this sense, Ahmet Reşit might be said to have copied Hâmidane diction.

Giriş

Devlet adamı olmasının yanında şair ve eleştirmen kimliğine sahip olan Ahmet Reşit Rey'in (1870-1955) sanatı hakkında yeterince inceleme yapılmamıştır. H. Nazım imzasıyla Servet-i Fünun dergisinde şiirler kaleme alan Ahmet Reşit'in yazdığı *Nazarriyât-ı Edebiyye* (1328) adlı eseri Osmanlı Devleti'nin son döneminde yazılmış önemli belagat kitaplarından biridir. Mekteb-i Mülkiye ve Galatasaray Sultanisi'nde öğretmenlik, Kudüs Mutasarrıflığı, Aydın, Halep ve Ankara valilikleri yanında ayrıca Dâhiliye Nazırlığı görevlerini yürüten Ahmet Reşit, Sevr Anlaşması'nın şartlarını ağır bularak imzalamayı reddedenlerden biridir.¹ Siyasi kimliği çoğu zaman edebî kimliğinin önüne geçse de Ahmet Reşit, birçok şiir ve önemli tenkit yazıları kaleme almıştır. *Nazarriyât-ı Edebiyye* adlı eseri bir tarafa bırakılırsa edebî şahsiyeti araştırmacıların yeterince dikkatini çekmemiştir.

II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış olan Ahmet Reşit, bu dönemlerde meydana gelen siyasi ve sosyal çalkantıları yakından takip etmiş; özellikle devlet görevlerini yerine getirirken birçok olaya şahit olmuş ve tanık olduğu olayları daha sonra yazıya aktarmıştır. Onun *Canlı Tarihler* (1946)² başlıklı eseri söz konusu dönemlerin siyasî ve edebî durumu hakkında önemli bilgileri birinci ağızdan aktarır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde aktif siyasete giren, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasında rol alan Ahmet Reşit, diğer yandan edebî çalışmalarını da sürdürür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik ağır eleştirileri nedeniyle İstanbul'dan uzaklaştırılıp Halep'e vali olarak gönderilir. I. Dünya Savaşı sırasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskılarına daha fazla dayanamayarak ailesiyle Paris'e gider ve daha sonra Cenevre'ye yerleşir. Beş yıl burada kaldıktan sonra ülkeye geri dönen Ahmet Reşit, bir süre Damat Ferit Paşa hükümetinde Dâhiliye Nazırlığı yapar. Sevr Anlaşması'nı imzalamaz ve hükümetten ayrılır.

1 Ahmet Reşit'in (Rey) hayatı hakkında bk. İbnülemin Mahmut Kemal İnal. *Son Asır Türk Şairleri* Cüz VII. Milli Eğitim Basımevi, 1969, ss.1442-1446; Murat Yalçın. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* Cilt II. Yapı Kredi Yayınları, 2010, ss. 866.

2 Ayrıca şu eseri de Osmanlı'nın son zamanlarında yaşananları aktarması bakımından önemlidir: Ahmet Reşit (Rey) *İmparatorluğun Son Günlerinde Gördüklerim Yaptıklarım*. Hazırlayan Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

Ömrünün sonuna kadar Şair Nigâr Sokağı'ndaki evinde kitap okumakla ve çeviriler yapmakla uğraşan Ahmet Reşit 14 Ağustos 1955 tarihinde ölür (Odacı 24).

Servet-i Fünun dergisinde yazmaya başlarken Ahmet İhsan'ın önerisiyle H. Nazım ismini kullanan Ahmet Reşit, şiirlerinde Servet-i Fünun sanat estetiğini benimser. *Nazarriyât-ı Edebiyye* adlı eseri üzerinde durulan Ahmet Reşit'in özellikle Hâmid ve Recaizade Mahmut Ekrem'in etkisiyle kaleme aldığı şiirlerinde edebî yönden kıymetli parçalara rastlanılır. Şiire ilk başladığında Mülkiye'den hocası olan Recaizade Mahmut Ekrem'in etkisinde, daha sonra Hâmid'in tesiri altında kalır. Gülşen dergisinde başladığı edebiyat yaşamında Hâmid'in Hyde Park'tan Geçerken şiirine yazdığı nazire önemlidir. Şairin edebiyat yaşamının aydınlatılmasında bu nazirenin incelenmesi yararlı olacaktır. Henüz bütünüyle Latin harflerine aktarılmamış olan bu nazireyi Latin harflerine aktarıp inceleyerek şairin sanatı üzerinde Hâmid'in etkisini ortaya sermeye çalışacağız. Öncelikle konunun daha iyi anlaşılması adına Ahmet Reşit'in sanatı üzerinde duracağız.³

I. Ahmet Reşit'in Sanatı

Gülşen, Mektep, Malumat, Servet-i Fünun ve Rübâb dergileri ile Şehrâh gazetesinde şiirleri ve makaleleri yayınlanan Ahmet Reşit, edebiyat camiasında adını Servet-i Fünun ile birlikte duyurmuştur, denilse yanlış olmaz. Bilhassa bu dönemde edebî tenkit türünden kaleme aldığı yazılarıyla Servet-i Fünun edebiyatında öne çıkar. Dekadanlık tartışmasına da dâhil olan Ahmet Reşit, daha sonra Servet-i Fünun Dergisi'nden ayrılarak Malumat dergisine geçer. Bu dergide kimi Servet-i Fünun ediplerinin eserlerini tenkit eden yazılar kaleme alır.

3 Ahmet Reşit Rey hakkında bir doktora tezi ve üç yüksek lisan tezi hazırlanmıştır. bk. Nuray Odacı. "Bir ders kitabı olarak Ahmed Reşid Rey'in Nazariyât-ı Edebiyyesi" Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016; Gürhan Şen. "Ahmet Reşit Rey'in Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme". Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.; Recai Özcan. Ahmet Reşit Rey (H. Nazım) Hayatı Ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme". Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 2002; Nesrin Şaş. "Ahmet Reşit Bey'in Nazariyât-ı Edebiyyesi Üzerine Bir İnceleme". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 2005.

Servet-i Fünun edebiyatçıları arasında adı anılmasına rağmen Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Faik Ali ve Süleyman Nazif gibi diğer şairlerin gölgesinde kalan Ahmet Reşit, özellikle edebiyat nazariyesi ve edebî tenkit açısından dikkat çekici bulunmuştur. Buna rağmen İbnülemin onun şair yönünün de değerli olduğuna kanidir: "Muhterem Ahmed Reşid, milletin en değerli edîb ve şairlerindedir. Şiiri, nesri birbirinden metin ve dilnîşindir. Her istediği vadide yazı yazmağa muktedir olan erbâb-ı kalemin en mümtazlarındandır. Bu müddeaye, güzide eserleri şahiddir" (1443).

İbnülemin'in övgü dolu sözlerine karşın Kenan Akyüz, Ahmet Reşit'in eserlerinde açık bir lirizm kıtlığı ve ifade karışıklığının olduğunu düşünür. Ona göre 1885'ten 1896'ya kadar şair, Ekrem ile Hâmid'in etkisindedir, Servet-i Fünun'a geçtikten sonra bu edebiyat topluluğunun şiirlerine ait özelliklere uymaya başlamıştır (89). Aşk, ölüm ve tabiat hakkında şiirler kaleme alan Ahmet Reşit'in özellikle Servet-i Fünun döneminde kendi sesini bulduğunu söylemek mümkündür. Daha önceleri Divan şiiri geleneğinden beslenen sonra Ekrem ile Hâmid'in tesiri altına giren şair, şiir yazarak kendini geliştirmek yerine siyaset ve tenkit sahasına kaymıştır. Kanaatimizce şairin şiirlerinin edebî açıdan yeterince zengin addedilmemesinde onun söz konusu eğilimlerinin sanatının gelişmemesine sebep olmasının etkisi vardır. Yaşadığı süre zarfından herhangi bir şiir kitabı yayımlamayan Ahmet Reşit'in şiirleri de henüz bir araya getirilip basılmamıştır.

Ahmet Reşit'in bilhassa tabiat temalı şiirlerinde Hâmid'in tesirini görmek mümkündür. O da Hâmid gibi tabiatı anlatırken birbirine zıt olan imajları kullanır. Örneğin Her Zaman Görülür başlıklı şiirinde tabiatı anlatırken şair, zıt kavramlardan faydalanır:

Sıyrılıp zulmet açılınca hâver,
Parlak bir kahkaha uçar havada,
Denizde, kıyıda, dağda, ovada,
Gezinir mâi etekli periler (833)

Şair bu dördlükte tıpkı Hâmîd'in şiirlerinde olduğu gibi karanlık (zulmet) ve aydınlık (parlaklık) sözlerini bir arada kullanarak tezada başvurur. Bu anlayış, evreni zıtlıklar çerçevesinde gözlemlediğini gösterir.

Servet-i Fünun döneminde kaleme aldığı şiirlerinden Gurûb Levhalarından, Öğleyin, Karlar Erirken ve Metrûk şiirlerinde tabiattan tablolar sunar. Diğer Servet-i Fünun şairleri gibi Ahmet Reşit de tabiat ile kendi "ben"i arasında bağlantılar kurar. Hâmîd'den Servet-i Fünun şairlerine intikal eden bu özellik şairin ferdi duygularını ve düşüncelerini tabiattaki tablolar vasıtasıyla anlatmasına olanak tanır. Gurûb Levhalarından tabiat manzarası tasvir edilirken renklerden faydalanarak bir tablo oluşturulur:

Semâda bir lekesiz mavilik; uzakta beyaz
Bulut yağınları güyâ bir ibtisâm-ı kebûd,
Güneş o dağların altında büsbütün gaib
Beyaz bulutları okşar ziyâ-yı menşuru (387)

Tabiatı romantik bir biçimde algılayan şair, bu konuda Hâmîd'in tesiri altındadır. Hâmîd de tabiat konulu şiirlerinde, tabiattaki intizam karşısında adeta büyülenir ve derin düşüncelere dalar. Ahmet Reşit yine Öğleyin şiirinde tabiattaki unsurlar arasındaki etkileşim neticesinde yaşanan değişimi canlı bir tablo olarak sunar:

Teneffüsünde suûbet çekerdî sanki zemin
Olup harâret-i şemsin ağır rîzân
Çıkardı titreyerek yerden âteşin bir enin,
Olunca nefhâ-i ândan mecâl-i bahr-i vezân

Aşk, hayal-hakikat çatışması, ölüm gibi temalarda yazdığı konularda genel olarak Servet-i Fünun şiir estetiğine bağlı kalan Ahmet Reşit kendi sanatı hakkında şu yorumu yapar:

Manzumatımda telâkkiyatımı tasvirden başka bir gaye takip etmedim. San'at, sanat içindir nazariyesini –bazı takyidat ile-kabule mailim. Mensuratımda şiirin bütün havadis-i kevnîye gibi revabıtı müstemirrete tâbi olduğunu, zevk, şahsîdir iddiasıyla âlem-i edebiyatı mahkûm-ı keyf ve heves etmek isteyenlerin zehabı yanlış bulunduğunu isbat etmeyi bir gaye ittihaz eylemiştim. Mecmua-i manzumatımı da henüz neşretmedim (İnal 1443-1444).

Şiirlerinde Servet-i Fünun edebiyat topluluğunun sanat anlayışını benimsemiş olmasına karşın Ahmet Reşit edebî tenkit noktasından Ali Ekrem ile birlikte diğer Servet-i Fünun ediplerinden ayrılır. Servet-i Fünun edebiyat topluluğunun dağılmasında etkisi olan bu edebî tenkit anlayışı farklılığını Bilge Ercilasun şöyle anlatır:

Nâdir'in (Ali Ekrem) tenkitlerinde tarif ve kaidelere bağlılığı, H. Nâzım'ın (Ahmet Reşit) her esere üslûp açısından bakması, bizdeki eski tenkit anlayışından gelen vasıflardır ve Servet-i Fünuncuların tenkit anlayışına zıttır. Servet-i Fünuncular tenkitte hüküm ve kurallardan uzak olmakta ve eser tenkidinde her eserin üslûbuna değil, bütünlüğüne dikkat etmekte ısrar etmişlerdir. Tanzimat'ta Ziya Paşa ile başlayan düalizm, Servet-i Fünun'da A. Nâdir ve H. Nâzım'la devam etmiştir (246).

Ahmet Reşit'in sanat anlayışının yansımalarını Nazarriyât-ı Edebiyye başlıklı belagat kitabında görmek mümkündür. Hyppolyte Taine'ın düşüncelerinin etkisinin bariz bir şekilde hissedildiği bu eserde Ahmet Reşit, şiirin kaynağının tahayyül olduğunu düşünür. İlhamın bir şiirin teşekkülünde önemli bir yer tuttuğunu ve her milletin kendine has bir şiir anlayışının olduğunu savunur.

2. Ahmet Reşit'in (Rey) "Hyde Park'tan Geçerken" Şiirine Yazdığı Nazire

Divan şiirinde nazire geleneği önemli bir yer tutmakla birlikte Tanzimat Dönemi Türk şiirinde de bu gelenek devam ettirilmiştir. Nazire "bir şairin şiirine başka bir şairce aynı ölçü, uyak ve redifte yazılan benzerine denir. Divan şairlerince bir şairin şiirini tanzir etmek, ona karşı bir saygı duyulduğunu ve onun şiirinin ve üslubunun beğenildiğini anlatmak içindir" (Dilçin 269). Özellikle şairler, şiire yeni başladıklarında beğendikleri kişilerin şiirlerine nazireler yazarlardı. Nazire, bir şairin kendi sesini ve üslubunu bulabilmesi adına başvurulan bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda şairler, şiir sanatındaki istidatlarını geliştirmek ve muhayyilelerini zenginleştirmek için başka şairlerin şiirlerinden faydalanma yoluna

giderlerdi. "Eski edebiyatımızda gelişme eğitimi yapan genç şairlerin usta şarilere ait mazumelere nazire yazması da bir gelenektir. Nitekim gelenek zamanla ileri düzeylere varmış gazelgibi kısa nazım şekilleri yanında terki-i bend ve mesnevilerde de kendini göstermiştir" (Pala 367). Fuzûli, Bakî, Nedim, Nabî, Şeyh Gâlib, Divan şiirinde şiirleri en fazla tanzir edilen isimlerin başında gelir.

Tanzimat Dönemi şairleri arasında şiirlerine nazireler yazılan, eserleri taklit edilen isimlerin başında Abdülhak Hâmid Tarhan gelir. Özellikle yeniliği benimseyen kesimler tarafından takdir edilen Hâmid'in şiirleri yenilik arzusu ile hareket edenlere birer yol gösterici olmuştur. Bu bağlamda Şair-i Âzam'ın en çok beğenilen ve ona nazireler yazılan şiiri Hyde Park'tan Geçerken'dir. "Şiir yayımlandıktan sonra art arda nazireler kaleme alınır. Daha önce Hâmid'i eleştiren Mehmet Celal de bu şiire Adada Gezerken adlı bir nazire yazar. Ahmet Reşit ise Gülşen mecmuasında çıkan bir nazire yazar. Tepedelenlizade Hüseyin Kamil ise Bursa'dan Gelirken yahut Turrehâtımdan Bir Parça başlıklı bir nazire kaleme alır. Daha sonra Cenap Şahabettin Hyde Park'tan Geçerken şiirine bir tahmis yazar" (Bingöl, 31). Hâmid'in şiiri ilk defa Gayretmecmuasının 12. sayısında yayımlanır. Şiirin oldukça beğenilmesi ve ona nazireler yazılmasında Hâmid'in tabiatı romantik bir şekilde algılamasının etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim aşağıda göreceğimiz üzere Ahmet Reşit de naziresinde Hâmid'in romantik tabiat algısını benimser.

Ahmet Reşit'in Hyde Park'tan Geçerken şiirine yazdığı nazire Gülşen mecmuasının 5 Haziran 1303 tarihli ve 18 numaralı sayısında yayımlanır. Derginin ilk sayfasında yer alan nazire Edebî başlığı altında şu ifadelerle takdim edilir: "Ahmed Reşîd Beg biraderimizin fahrü'l-üdebâ Hâmid Beg Efendi hazretlerinin –Hyde Park'tan Geçerken-ünvânlı manzumelerine yazdıkları nazîre-i belîğânedir ki bu yoldaki nezâ'irin en parlaklarından add edilse sezâdır." Bu güne kadar tamamı Latin harflerine aktarılmayan bu manzumeyi incelemeyi önce Latin harflerine aktarmak faydalı olacaktır:

Niçün bilmem gülistânda hemân feryâd eder bir kuş
 Nasıl bir nutk-ı mühimdir anı îrâd eder bir kuş
 Zemîni, âsumânı, âlemi irşâd eder bir kuş
 Edîb olmak için de arz-ı isti'dâd eder bir kuş

Sabâh-ı nev-bahârın manzar-ı i'câzkârında
 Gül üstünde çemen deryâ-yı hadrâsı kenârında
 Mücessem bir neşâtın hande-i âlem-şikârında
 Beni feryâd u âhıyla nasıl dil-şâd eder bir kuş

Çıkınca duhter-i zer-pâş o parlak câme-hâbından
 Tesettür eyledikçe ebr ile gûyâ hicâbından
 Sen ol dîde-i Hak-bînini açdıkça tâbından
 Hazîn bir şevk ile şî'r-i belîğ inşâd eder bir kuş

Görür bir gonceyi yâ bir gülü şebnemle ıslanmış
 Sanır kim gonceler bir hande-i giryânla cânlanmış
 Bu şevk ile olursa bir gülün şâhında yaslanmış
 Cihânı bir sadâsıyla behişt-âbâd eder bir kuş

Alır tâb safa-yı hazîni gûyâ sermediyetden
 Cihân mahlûkdur yek-ser sanırsın kim muhabbetden
 O câ-yı hârîka elbet olur ma'dûd-ı zînetden
 Bu şîven kim anı şâm u seher îcâd eder bir kuş

Nedir bu teşne-i ulvî nedir bu hâl âlemde
 Bunu derk etmege tâkat bulunmaz akl-ı âdemde
 Olur kalb âşînâ-yı mübhemiyet böyle bir demde
 Denir kim kalbimi her emrine münkad eder bir kuş

Olur ol zeyn-i fahr-ı ebr-i seher ol setre-i duhter
 Letâfetle tesa'ud eylemiş bir berf-i nûr-ıver
 Ki her dem çeşme binlerce bedî'a arz eder yer yer
 Görür de bunları hayrân olup ta'dâd eder bir kuş

Olur şâm-ı hazîninde sabâh-ı âlem-ârası
 Cihân şî'r ü ma'nânın mücessem hand-ı gûyâsı
 Veya kalb-i garîbin gurbet-âlûd safâzâsı
 O nûr-ı nâle kim her dem anı îkâd eder bir kuş

Azîmet eyleyince mağrîbe mihr-i semâ-peymâ
 Olur envâr-ı zerrînle semâ ol rûtbe rûh-efzâ
 Denirse bir tecellî-i Hudâ'dan berk uran ahrâ
 Bu fikri âsumâna –ben degil- isnâd eder bir kuş

Gerek subh sefâsında cihânın ibtisâmında
Gerek hüzn-i garîb-i ibtisâm-efzâ-yı şâmında
Nihâl-i güldeki vakt-i neşâtında, garâmında
Beni teshîr-i feryâd etmeği mu'tâd eder bir kuş

Uçar dilden dile fikrimce bir nûr-ı mücennahdır
Ki serbestîye meftûn olduğu nice musarrahdır
Hemîşe fikr-i hürriyetle ser-tâ-pâ müsellahdır
Görür, insânları tahkîr-i istibdâd eder bir kuş

Olur bizden ziyâde müstefîd nev-bahâr elbet
Ki olmuştur bütün âmâli hep mustahzar-ı hilkat
Dilinde pâyidâr u zî-bekâdır fikr-i hürriyet
Esâret zulmünü tahkîr ile berbâd eder bir kuş

Aceb bâdî-yi 'ömrüm mü veyâ bir rûh-ı sârî mi
Füyûz-ı hande-bahşâsı dil-i bî-mâra târî mi
Cihân şimdi melâmetden kederden yoksa 'ârî mi
Neden bir nefhasıyla gönlümü berbâd eder bir kuş

Niçin âvâze-i vicdân-pesendi nûr-ı rûhumdur
Niçin ol nefha-i şîrînteri câm-ı subûhumdur
Neden ol nâlesi tâb-efken-i âh-ı rusûhumdur
Aceb mi nûr-ı mâzî-yi bihişti yâd eder bir kuş

Benim fikrimce insâna büyük bir hâl-i ibrettir
Ki âlem şimdi ser-tâ-ser tebessümdür sa'âdettir
Bunun bâdîsi de bir nâle-i subh-ı meserrettir
Cihânı şâd-kâm etmekleğe imdâd eder bir kuş

2.1. Yeni Bir Tabiat Algısı

Modern düşüncenin tabiat anlayışı geleneksel tabiat anlayışından oldukça farklıdır. Bilhassa XVIII. yüzyılda tabiata yönelik fikirlerde görülen değişim birçok açıdan edebiyat ve sanatı da etkilemiştir. Daha önce tabiatı ilahi olanın bir yansıması olarak gören fikirler zamanla yerini materyalist görüşlere bırakır. Felsefe tarihinde Aydınlanma Çağı olarak da bilinen XVIII. yüzyılda düşünürler Tanrı, tabiat ve tabiat hakkında derin incelemelerde bulunurlar. Daha önce yapıldığı gibi tabiatı sadece bir mucize olarak ele almazlar; onlara göre tabiatın işleyişi ancak insan akli ve muhayyilesiyle kavranabilir. İnsanı tabiatın

dışında bir yerde ele almak yerine onu tabiatın bir parçası olarak değerlendiren Aydınlanma Çağı bu şekilde tabiatı, insan kavrayışını aşan bir olgu olmaktan çıkarır.

Aydınlanma Çağının önemli düşünürlerinden J. J. Rousseau, Hobbes gibi modern düşünürlerin tabiatı ve insanın tabiat durumundaki haline yönelik eleştirilerine karşı çıkararak bireyin en doğal ve en temiz durumunun doğa durumu olduğunu ifade eder. Ona göre doğa durumu insanın hakiki ve içsel benine ulaşmasını sağlar (Cevizci 454). Tabiattan uzaklaşarak medenileşen insanın birtakım iyi niteliklerini yitirdiğini düşünen Rousseau, tabiata yönelerek insanın kaybettiği erdemlere ulaşabileceğini belirtir. Romantizm akımını birçok açıdan besleyen bu bakış açısı edebiyatçıların kendi iç benlerini keşfetmek için tabiatı bir sığınak olarak görmelerinde etkili olmuştur.

Mehmet Kaplan'a göre Tanzimat'tan sonra Batı edebiyatlarının etkisiyle Türk şiirinde yeni bir tabiat anlayışı görülmeye başlar. Hâmid ve Ekrem sayesinde Türk edebiyatına romantiklerin tabiat anlayışı gelir. Tabiat fantastik bir masal âlemi havasından kurtulur ve tabiatta Allah'ın akislerini gören mistik veya panteist tabiat görüşü ağırlık kazanır (19). Klasik Türk şiirinde tabiat, şairin en büyük ilham kaynaklarından olmasına rağmen tasvir edilen tabiatın çoğu zaman realiteyle ilişkisi zayıftır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın ifade ettiği üzere Divan şairi, insanı güzellikleriyle hayran bırakan tabiatı buğulu gözlerle görür ve gördükten sonra gözlerini yumarak kafasındaki mecazlar diline tabiatı adapte eder. Bu şekilde anlatılan tabiat tabîlikten çıkar (19). Divan şairi gördüğünden ziyade görmek istediğini anlattığı için onun eserinde tabiat hislerin aktarılması için bir vasıta olmanın ötesine geçmez. "Divan şairi için tabiat, hüner ve marifet göstermeğe bir vesileden ibarettir. O, tabiatı, hakiki manzarasıyla ve kendi gözü ile görmekten fazla, kitap çerçevesi içinde ve kendinden evvel gelen üstadların gözü ile görmeğe çalışır" (Levend 567). Bundan dolayı ferdin tabiat ile olan ilişkisi Divan şiirinde yüzeyseldir ve fert tabiatı mutlak bir değer olarak görmek yerine Allah'ın varlığının açıklayıcısı olarak değerlendirir.

Tanzimat Dönemi şairleri Klasik Türk edebiyatı geleneğinden beslenmelerine rağmen Batı'dan gelen fikirlerin etkisiyle dış dünyayı daha gerçekçi ve masal havasından uzaklaşarak anlatırlar. Mehmet Kaplan, yüzyıllarca dış dünyanın diğer dünyaya göre değersiz olduğunun anlatıldığını hatta Tanzimat Dönemi'nde Akif Paşa ve Ziya Paşa gibi şairlerin dış dünya karşısında kötümser bir tutum takındıklarını anlatır. Ona göre Abdülhak Hâmid yeni bir tabiat anlayışıyla dış dünyanın değerli olduğunu anlatarak büyük bir atılımda bulunur (79). Sahra, Belde yahut Divaneliklerim, Duhter-i Hindû gibi ilk piyeslerinden itibaren tabiatın Hâmid'in eserlerinde önemli bir yer tuttuğunu görmek mümkündür. Sahra'da medeniyet ile tabiatı mukayese eden Hâmid, Duhter-i Hindû'da tabiat ile bütünleşen kadın imgesini işler. Tabiat ile bütünleşen kadın imgesi uzun yıllar boyunca Hâmid'in eserlerinde tekrar edilir. Hatta annesine yazdığı ve 1913'te yayımlanan Validem başlıklı şiirinde yine tabiat ile bütünleşen kadın imgesine rastlanır. Hayatının son anında bile tabiatı dilinden düşürmeyen Şair-i Âzam şu mısraı tekrar eder durur: Bir ismi celâl olsa gerek namı tabiat/Ayatı ilâhiyedir, ilhamı tabiat.⁴

Yeni Türk şiirinde tabiat algısının değişmesinde Fransız romantiklerinin etkisi oldukça büyüktür. Bu etki, özellikle Hâmid'in şiirlerinde ve piyeslerinde açık bir şekilde kendisini göstermiştir. Fransız romantikleri, Rousseau'nun da etkisiyle tabiatı medeniyete karşı üstün görmüş ve tabiata sığınarak kendi "ben"leri ile tabiat arasında özdeşleşim kurmuşlardır. Sanatın kaynağı olarak tabiatı gören romantikler, şairin kendisini de ancak tabiatla keşfettiğine inanırlar. Romantik yazar Victor Hugo, şiirin ancak tabiat ve tabiatın bir ürünü olan ilhamdan beslendiğini söyler (86). Abdülhak Hâmid'in şiir anlayışında Victor Hugo'da olduğu gibi tabiat merkezi bir önem taşır. Şair-i Âzam gerek şiirlerinde gerek mektuplarında bu konu hakkında önemli düşünceler dile getirmiştir. Örneğin Hyde Park'tan Geçerken şiirinden önce kaleme alınan Bir Şairin Hezeyânı şiirinde, şiirin kaynağı olarak açık bir şekilde tabiatı görür:

Bence hep şi'rdir bu meşcereler.

4 Şükufe Nihal, Hâmid'in ölümünün ardından yazdığı bir yazıda onun sevdiği mısraları sürekli tekrar ettiğini, söz konusu mısralardan birinin de bu olduğunu aktarır. bk. Şükufe Nihal Başar, "Büyük Ölünün Son Demleri". *Tan*, 14 Nisan 1937, ss. 7.

Şu bayırlar, harabeler, dereler.
Bu esen rüzgârı pek severim (560).

Hâmîd'in poetik metinlerinden biri olan Bir Şairin Hezeyânı başlıklı şiirinin baştan sona tabiatı yücelten bir düşünceyi ortaya koyması ve şairin tabiatı bir sanat menbaı olarak değerlendirmesi romantik bir anlayışın ürünüdür. Hâmîd, tabiat karşısında yeni bir duruş sergileyerek birçok açıdan yeni bir öznenin habercisi olmuştur. Tabiatı sadece Tanrı'nın kudretinin tecelli ettiği bir yer olarak yorumlamayı bırakıp birtakım estetik duyguların tecrübe edildiği ve bireyin ferahladığı bir alan şeklinde değerlendirir. Bu da şairin tabiat karşısında kendi "ben"ini keşfedip ona yönelmesi anlamında değerlendirilebilir.

Hâmîd, Samipaşazade Sezai'ye gönderdiği bir mektubunda tabiatı şair olarak nitelendirir: "Tabiat, o ne fevkalâde şairdir ki, bütün âsârı da şuaradan zuhur eder! O ne büyük Hâlık'dır ki, mahlûkatı da iktidâr-ı halk ile mütehâllik!" (203).⁵ Hâmîd, Türk şiirinin kabuk değiştirmesinde birçok adım atmıştır. Onun teşebbüsleri özellikle eski şiir taraftarlarınca ciddi anlamda eleştirilmiştir ama o yeniliği kovalamayı bırakmamıştır. Yaptığı yenilikler arasında romantik tabiat anlayışını Türk şiiriyle buluşturması oldukça önemlidir. Nitekim Hikmet Dizdaroğlu, Hâmîd'in birçok yenilikler yapmakla birlikte asıl yaptığı yeniliğin Türk şiirinin tabiat karşısındaki tutumunu değiştirmesi olduğunu belirtir (18).

İlk şiirlerinden itibaren tabiatı gözlemleyen, tabiattaki nizamı takdir eden ve kendi "ben"i ile tabiat arasında münasebetler kuran Abdülhak Hâmîd'in birçok coğrafyayı gezmiş olması onda derin bir tabiat sevgisinin başlamasında etkili olmuştur. İlk gençlik yıllarında sık sık Çamlıca'ya giden şair, daha sonra tabiatı ile insanı büyüleyen Rize, Hindistan, Paris ve Londra gibi yerlerde bulunmuştur. Bilhassa Hindistan'da bulunduğu esnada tabiat düşüncesi onda ciddi anlamda panteist bir hüviyete bürünmüştür. Hindistan'dan sonra gittiği

5 Makber Mukaddimesi'nde de Şair-i Azam, tabiatı ilham kaynağı olarak gördüğünü açıkça dile getirir: "Hangi kalem mehasin-i tabiiyyeyi hakkıyla taklid etmiş? Bizim yazıp da en güzel bulduğumuz şiirleri bize ilham eden tabiattır. O şiirler, suda görülen akse benzer ki, mutlaka hariçte bir müsebbibi olur. Bazı ekâbir-i edeb, bir şâirin meziyyatı kendi beyninde tevellüd ettiğini iddia ederler. Ben bu fikirde değilim. Benim, (eğer varsa) mehasinim dağların, bayırların, güzel yüzlerin, çiçeklerindir. Seyyâtım benimdir" (Tarhan 16).

İngiltere'de tabiata olan ilgisi devam etmiştir. Hyde Park'tan Geçerken şiiri bu ilginin bir meyvesi olarak ortaya çıkmıştır. Makber kitabından sonra yayımlanan bu şiir Makber'in tesiri altındadır. Nitekim Hâmid, şiirde eşi Fatma Hanım'ı kaybetmesinden ötürü yaşadığı derin üzüntüye göndermede bulunur:

Bugün bir makberin müştâkıyım ben, eylerim feryâd
Seninçün de yarın hasretle etsin makberim feryâd,
Onun gûşunda da bilmem olur mu sözelerim feryâd
Nedir Yârab, beni feryâd ile mutad eder bir kuş? (Tarhan 582)

Söz konusu şiire nazire yazan Ahmet Reşit'in de Hâmid gibi tabiata karşı hayranlık dolu biri olduğu görülür. O da üstadı gibi tabiat ile sanat arasında birtakım münasebetler kurar ve tabiatı sanat için bir kaynak olarak değerlendirir. Ona göre şairin ilham kaynakları arasında tabiat en önde gelir. Malumat dergisinde yayımlanan "Şiir ve Fen" başlıklı makalesinde şairin vazifesini şöyle açıklar:

Şairin asıl vazifesi o levhâ-ı tabiatın mânâ-yı aslîsini, mesela saha-i tulûun ilhâm ettiği hüzn-i neş'edârı en ziyâde izhara hâdim olan evsâf-ı esâsiyyeye inzimâm etmiş olan birtakım tafsîlât-i zâideyi de bütün bütün bertaraf ederek maksûd olan mânâ-yı aslîyi en nazar-firîb, en câlib-i dikkat olacak şekilde arz etmektir (872).

Ahmet Reşit, sanatın tabiattan beslenmesi gerektiğini ifade etmesine karşın tabiattaki güzellik ile sanat güzelliği arasında ayırım olduğunu düşünür. Ona göre tabiatta çirkin olarak görülen bir şey sanat eserinde güzel bir şekilde tasvir edilebilir ya da tabiatta güzel olan bir eşya sanat eserinde çirkin tasvir edilebilir (Özcan 75). Önemli olan sanatçının tabiatta gördüklerini dile getirme tarzıdır, yani sanatçı elindeki malzemeyi sunarken hünerini ortaya koyar.

Hâmid'in şiirine yazdığı nazirede Ahmet Reşit, tabiat hakkında dile getirdiği düşüncelere bağlı kalmıştır. Söz konusu şiir üç bölüme ayırmak mümkündür. A. İlk iki dörtlük: Bu bölümde tabiat müşahede eden şair, kuşun tabiattaki diğer nesnelere ile olan münasebetini anlatır. B. Üçüncü ve dördüncü dörtlük: Bu bölümde Allah'ın varlığının tabiat ile bütünleşmesi anlatılır. Yer yer panteist fikirlere yer verilir. C. Son dörtlüklerde ise şair kendi "ben"ine yönelerek tabiat ile özdeşleşim kurar.

Ahmet Reşit'in söz konusu şiirindeki kompozisyon Hâmid'in Hyde Park'tan Geçerken şiirindeki kompozisyonu andırmaktadır. Şair-i Âzam da öncelikle "kuş" imgesini tabiattaki diğer unsurlarla birlikte ele alır daha sonra Allah'ın tabiattaki görünümüne değinir. En sonda kendi bireysel acısını anlatırken tabiattaki objelerden faydalanır. Ahmet Reşit'in naziresinde "kuş" imgesinin redif olarak kullanılması, anlamsal derinliğin birçok açıdan "kuş" ile ilişkili olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda "kuş" imgesi üzerinde durmak faydalı olacaktır. Divan şiirinde olduğu gibi Tanzimat sonrası gelişen Türk şiirinde de kuş sıkça kullanılan imgelerden biridir. Kuş, "daima ilâhî hürriyetin canlı, tanrısal bir bağımsızlık diyebileceğimiz kavramın ve ruhun sembolü olmuştur" (Ersoy 285). Divan edebiyatında kuşlar arasında özellikle bülbül önemli bir imge olarak ve çoğu kez âşık ile özdeşleştirilerek kullanılır. Bu bağlamda bülbül, benzerlik ilişkisi içerisinde bir değer kazanır. Oysa hem Hâmid'in şiirinde hem Ahmet Reşit'in yazdığı nazirede kuş, başlı başına anlamsal bir değere sahip bir şekilde ele alınır.

Niçün bilmem gülistânda hemân feryâd eder bir kuş
 Nasıl bir nutk-ı mühimdir anı îrâd eder bir kuş
 Zemîni, âsumânı, âlemi irşâd eder bir kuş
 Edîb olmak için de arz-ı isti'dâd eder bir kuş

Bu mısralarda görüldüğü üzere kuş, şairin benzediği bir varlık olarak değerlendirilmiyor, bilakis şair tarafından gözlemlenen ve anlaşılmaya çalışılan merak uyandırıcı bir unsur olarak görülüyor. Kuşun türü belli edilmese bile şairin, dışarıdan bir kuş sesini duyarak irkildiği fark ediliyor. Bu irkilmeden sonra kuşa dikkat kesilen şair, onun varlığını anlamaya çalışarak betimlemeye girişir. Bu bağlamda Ahmet Reşit, Hâmid'in Hyde Park'tan Geçerken şiirinde yaptığı gibi dış dünyayı bütün gerçekliğiyle algılamaya ve daha sonra onu tahayyül etmeye girişir. Gül bahçesinde sesi duyulan kuş, tıpkı bir insan gibi feryat etmektedir ve bu feryat şairin muhayyilesinde anlamlı bir bütünlüğü çağırıştırır. Yer ve gök kuş sesiyle aydınlanırken şair, kuşun hünerlerini göstererek bir edip olmaya çalıştığını hayal eder. Hâmid'in şiirinde de ise kuş ile şairin "ben"i arasında daha sıkı bir münasebet ortaya konulur:

Nedir mahvolmuş eş'ârım benim îcâd eder bir kuş!

Bütün şâirleri ahkâmına münkâd eder bir kuş.
Neden bilmem, bugün kalbimde bir feryâd eder bir kuş,
Bu virân hâtırım, bir fikr ile berbâd eder bir kuş (Tarhan 582)

Şair-i Âzam'ın sadece Hyde Park'tan Geçerken şiirinde değil, birçok eserinde "kuş" imgesi önemli bir yer tutar. Henüz çocuk yaştayken Samipaşazade Sezai ile birlikte dolaştığı Çamlıca'da dikkat kesildiği kuş sesi uzun yıllar içerisinde gelişe gelişe eserlerinde çok boyutlu bir anlam kazanır. Çamlıcada dinlediği kuşu, tabiat tiyatrosunun Adelina Patti'si olarak değerlendirir. Adelina Patti'nin nasıl ki birçok şairi kendine âşık ettirdiyse, Çamlıca'daki kuşun da birçok kişiyi şaire dönüştürdüğünü ifade eder (203). Hyde Park'tan Geçerken şiirinde de şair, ilhamını kuştan aldığını açıkça dile getirir.⁶

Hâmid'in şiirlerinde kuş imgesini Lacan'ın kuramı çerçevesinde de ele almak mümkündür. Lacan'a göre "ben, bir imgeye tutunarak oluşan yabancılaşmadan doğar" (106). Ayna evresi dediği dönemde çocuğun özne parçalanması yaşadığını belirten Lacan, doğduktan altıncı aydan sonra insanın kendi imgesi ile olan bütünlüğünü yitirdiğini ileri sürer. Ayna rolündeki bir figürle karşı karşıya kalan insan artık aynada gördüğü imgesi ile kendisini özdeşleştirir. Fakat insanın yansımaları gördüğü imge ona bir gerçeklik sunmaz, sadece eksik olduğu yönleri göster ve insan bu eksikliği gidermeyi bir tür fantezi olarak kabullenir. Hâmid'in şiirlerinde kuş imgesi bir anlamda şairin özgür olma, hafifleme ve tabiatla bütünleşmesinin fantezisi. Şair, kuşun varlığında olmak istediği veya Lacan'ın kuramında belirttiği gibi ifade edersek eksikliğini yaşadığı şeye ulaşmak ister.

Divan şiirinde dış dünya genellikle muhayyel evrenin tasavvuru için bir aksesuar vazifesi görürdü. Divan şairi tabiatta gördüklerini, hayal ettiklerini anlatmak için bir vasıta olarak kullanmaktaydı. Yeni Türk şiirinde, özellikle Hâmid'in eserlerinde, tabiat hayallerin tasviri için bir

6 Şair-i Azam'ın eserlerinde kuş imgesinin önemli bir yer tutmasında Hindistan'a yaptığı seyahatin de etkili olduğunu belirlemekte fayda var. Nitekim Hindistan'dayken Rezaîzade Mahmut Ekrem'e yazdığı bir mektupta buradaki kuşlardan ne denli etkilendiğini ifade eder: "Lâtife söylemiyorum Ekrem, buranın kuşları lâkırdı söylüyorlar, ta'mik-i sathiyât ile me'lûf olan ben bu kuşlarda insâniyet görüyorum, ruhâniyet buluyorum. Her sabah beni bî-dâr yahut ikâz eden bu tabiat şarilerinin elhânıdır, tebşir-i tulû'a müekkel olan bu ulûhiyyet şarilerinin nüvid-i rûh-resânıdır, kuşların şafaktan gelen bu elhân-ı zeviyü'l-hayâtın, o hüriyyet âşıklarının her sabah icrâ ettikleri evsât-ı latife çalayannının nebeândır" (Tarhan 303).

vasıta olarak kullanılmak yerine 'ben'in kendisini ve başka varlıkları duyumsadığı bir yer olarak ele alınır. "Hâmid ile beraber Türk şiirine dış dünyadan gelme duyular girmeğe başlıyor. Hâmid'den sonra Türk şiirinde duyular gittikçe artacak, Servet-i Fünunculara şiir, tabiatı taklitte resim ile boy ölçüşecektir" (Kaplan 81). Hâmid'in tabiat ile ilgili söz konusu teşebbüsü büyük bir değişimin habercisi olur. Aynı zamanda tabiatın romantik bir şekilde algılanması anlamına gelen Hâmid'in teşebbüsü sayesinde birçok şair, Divan şiirinin klişe haline gelen bakış açısından da sıyrılır.

Ahmet Reşit ile Hâmid'in şiirleri kıyaslandığında Ahmet Reşit'in dış dünyadaki gerçekliği anlatmada üstadı kadar başarılı olamadığı görülür. Hâmid, Hyde Park'tan Geçerken şiirinde mekân olarak gerçek bir yerden doğayı seyretmektedir. Buna mukabil Ahmet Reşit, Divan şiiri geleneğini hatırlatacak şekilde gülistandan doğayı seyretmektedir. Böyle bir durumla karşılaşılmasında Ahmet Reşit'in içinde yetiştiği şiir ortamının henüz Divan şiirinden bütünüyle kopmamasının etkili olduğu söylenebilir.

Ahmet Reşit'in şiirinin ikinci bölümünde öne çıkan panteizm fikri de Hâmid'ten kaynaklanır. Şair-i Âzam Abdülhak Hâmid'in sanatında ciddi bir yer tutan panteizmin izlerini daha ilk eserlerinden olan Duhter-i Hindû ve Garam'da görmek mümkündür. Şair Hindistan'a gittikten sonra panteizm düşüncesi ciddi manada gelişim gösterir. Nitekim şairin Hindistan seyahatinin meyveleri olan Külbe-i İştîyâk ve Kürsî-i İstiğrâk gibi şiirlerinde panteizm kendini açıkça hissettirir. Ahmet Reşit'in naziresinde panteizm düşüncesi tanrının tecellisinin tabiatta görülmesiyle ilgilidir:

Cihân mahlûkdur yek-ser sanırsın kim muhabbetden
O câ-yı hârîka elbet olur ma'dûd-ı zînetden
(...)
Nedir bu teşne-i ulvî nedir bu hâl âlemde
Bunu derk etmege tâkat bulunmaz akl-ı âdemde
(...)
Azîmet eyleyince mağrîbe mihr-i semâ-peymâ
Olur envâr-ı zerrînle semâ ol rütbe rûh-efzâ
Denirse bir tecellî-i Hudâ'dan berk uran ahrâ

Şair, tabiatı gözlemledikçe ilahi bir kudretin her yeri kuşattığını fark eder. Bu kudret karşısında hayrete düşer fakat öbür yandan estetik bir haz alır. Zaten Hâmîd'in şiirlerinde de panteist düşünce tabiattaki ilahi kudret karşısında öznenin şaşkınlık yaşaması ve daha sonra yüce hislere kapılması şeklinde görünür.

Ahmet Reşit'in şiirinin üçüncü bölümünde şairin kendi "ben"ine yoğunlaşarak tabiat içindeki durumunu ele almaya çalıştığı görülür. "Romantik yazar ve şairlere göre, 'ben'e ulaşmak için tabiatın yola çıkmak gerekir" (Alkan 59). Tabiat, romantik şaire göre sadece duygu ve düşüncelerini anlatmaya yardımcı olan bir dekor değildir, kişinin kendi varlığını duyumsadığı ve ilahi güzelliği seyrettiği muhteşem bir evrendir. Bu evren sayesinde şair, kendisini daha iyi kavrar; tabiatın güzelliği sayesinde huzura kavuşur. Afşar Timuçin'in ifade ettiği üzere romantizmde "ben" merkez, bir değer haline gelir ve "ben" mutlak bir bütünlük olarak kendisini ortaya koymak ister. "ben" kendini mutlak bir bütünlük olarak ortaya koymadığından kendisi dışında bazı dayanaklar arar; bundan dolayı tabiata yönelir, tabiatta kendisi için anlatım olanakları bulmaya çalışır (102). Ahmet Reşit, şiirinde tabiattaki yüceliği ve güzelliği anlattıktan sonra kendisine yönelerek tabiatın onda uyandırdığı duygulardan söz eder:

Gerek subh sefâsında cihânın ibtisâmında
Gerek hüzn-i garîb-i ibtisâm-efzâ-yı şâmında
Nihâl-i güldeki vakt-i neşâtında, garâmında
Beni teshîr-i feryâd etmeği mu'tâd eder bir kuş

Şair tabiatın her vaktinin ve her türlü görünümünün kendi "beni"ne yönelik birtakım etkilerinin olduğunu ve tabiat sayesinde adeta büyülediğini anlatır. Tabiatın bütün güzelliğine rağmen şairin iç dünyasında bir sıkıntının var olduğu hissedilir. Tam olarak belirtilmese de şair, güzel ve yüce duyguların yanında bireysel yaşamıyla ilgili bir derdinin olduğunu, bu derdinin ise tabiattaki unsurlar sayesinde hatıra geldiğini ifade eder:

Niçin âvâze-i vicdân-pesendi nûr-ı rûhumdur
Niçin ol nefha-i şîrînteri câm-ı subûhumdur
Neden ol nâlesi tâb-efken-i âh-ı rusûhumdur

Aslında Hâmid'in Hyde Park'tan Geçerken şiirinde de tabiatın güzelliği ve yüceliği anlatırken öbür yandan şairin bireysel sıkıntısı da dile getirilir. Hatta şairin bireysel sıkıntısı şiirde bir süre sonra asıl konu haline gelir. Bu bağlamda Hâmid'in romantik sanat algısına bağlı kalarak kendi "ben"ini merkez bir değer olarak ortaya çıkardığını belirtmek gerekir. Örneğin Hyde Park'tan Geçerken şiirinde şair, doğrudan ıstırabının nedenini ve etkisini ifade ederek dikkatleri kendi üzerine çeker:

Zemistan içre kalmış yâdgâr-ı sayf-ı handandır.
 Fenâdan bahseder bir bülbül-i kudsî-i rıdvândır.
 Birût'tan gelse lâyük hüdud-i sâ'î-i cânândır.
 Beni îkaz için, ihyâ için, bîdâd eder bir kuş (Tarhan 583)

Hâmid, eşi Fatma Hanım 21 Nisan 1885'te Beyrut'ta vefat ettikten sonra İstanbul'a gelir. 18 Aralık 1885'te Londra Sefareti başkâtipliği görevine başlar. Londra'da henüz yeni geldiği dönemde kaleme aldığı Hyde Park'tan Geçerken şiirinde Fatma Hanım'ın ölümünden duyulan üzüntünün izlerinin görülmesi tabiidir. Söz konusu şiirin büyük bir bölümü esasında şairin kişisel ıstırabı neticesinde tabiattaki unsurlarla kurduğu özdeşleyime odaklanır. Bu bağlamda Ahmet Reşit'in naziresinin Hâmid'in şiirine göre eksik kaldığı söylenebilir. Gerçi Ahmet Reşit de kendi "ben"ine yoğunlaşır fakat yaşadığı sıkıntının tam olarak ne olduğunu paylaşmaz.

2.2. Hamidane Üslup

En genel anlamıyla üslup ifade etme tarzı demektir. "Düşüncesini, duygusunu, kuruntusunu yâni tefekkürünü, tahassüsünü, tahayyülünü anlatmak için herkesin şahsî bir ifâde tarzı vardır. İşte bu tarza üslup denir" (Olgun 177). Üslup sadece edebiyatta değil, diğer bütün sanat şubelerinde sanatçının şahsiliğine, özgünlüğüne vurgu yapan bir kavramdır. Sanatçının eserinde kullandığı malzeme, anlattığı konu önemli olmakla birlikte asıl maharetini duygu ve düşüncelerini ifade etmede gösterir. Bundan dolayı estetik ve sanat felsefesinde üslup üzerinde oldukça durulmuş ve büyük sanatkârların kendine has üsluplarının olduğu dile getirilmiştir.

Abdülhak Hâmid, Tanzimat şairleri arasında üslubundan dolayı oldukça eleştirilmesine karşın özellikle yeni edebiyat anlayışını benimseyenler tarafından takdir edilmiştir. Henüz yeni yeni kitaplarını yayımladığı dönemlerde üslubunun farklılığı dikkatleri üzerine çekmesini sağlamıştır. Onun üslubundan ilk söz eden kişilerden biri Recaizade Mahmut Ekrem'dir. "İlk defa Hâmidane üsluptan bahseden kişi olan Ekrem, yazdığı şiirlerle bu üsluba olan hayranlığını ortaya koyduğu gibi yeni yetişen nesillerin söz konusu üsluba ilgi duymasını da sağlamıştır" (Bingöl 364). Tâlim-i Edebiyat'ta üslup türlerinden söz ederken sık sık Hâmid'in şiirlerinden örnekler veren Recaizade Mahmut Ekrem, Pek Severim başlıklı şiirinde de onun üslubuna öykünür.

Zıt kavramları sık sık aynı yerde kullanması, kesik cümlelere yer vermesi, sürekli sorgulayıcı ifadelere başvurması, daha önce görülmemiş terkipler denemesi Hâmid'in üslubun temel özellikleri arasında yer alır. Bu üslup, Divan şiiri geleneği ile yetişmiş birçok kişi için oldukça garip görülmektedir. Nitekim Hâmid'in üslûbu birtakım tartışmaların çıkmasının fitilini de ateşlemiştir. Mesela Muallim Naci, Hâmid'in Frenk üslubunu denemeye çalıştığını fakat manasız ve kurallardan yoksun eserler ortaya koyduğunu dile getirir:

Elfâzına baksam bu sözün kaidesizdir
Ma'nâsına baksam o dahi fâidesizdir
Üslûb-ı Firengâne deyüb halt-ı kelâma
Yazmakla ne olmuş bir iki safsata-nâme
Üslûbumuzu mahvediyor Avrupa derdi

Bir Avrupalı görse bu üslûbu gülerdi (Muallim Naci 67)

Hâmid, Naci ve onun gibi kişilerin bütün eleştirilerine rağmen üslubunda direnmeye devam etmiş ve yeni yetişen nesiller üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır. Nâ-kâfi başlıklı şiirinde eski şiir tarzının yetersiz olduğunu bu yüzden onu yıkmaya kalkıştığını ifade ederek bir anlamda onu eleştirenlere cevap verir:

Evet, tarz-ı kadîm-i şî'ri bozduk, herc ü merc ettik,
Nedir şî'r-i hakîki safha-ı irfâna dercettik.
Bu yolda nakd-i vakti cem'-i kuvvet birle harcettik.
Bize gelmişti zirâ meslek-i ecdâd, nâ-kâfi.

Divan şiiri tarzını yıkmakla övünen Hâmid'in bu teşebbüsü, gerçekten yeni nesiller üzerinde bilhassa Edebiyat-ı Cedide mensupları arasında büyük bir hayranlıkla izlenir. Tefik Fikret, onun şiirinin tarz olarak eski şiirden oldukça farklı olduğunu, onun sayesinde Türk şiirinin tasavvur ve tahassüs diline kavuştuğunu savunur: "Makber şi'r-i hazırın faslû'l hitâbı. Fâtiha-ı bedâ'etidir. Şi'r-i kadim denebi—lir ki bütün müzeyyenatı ile tumturâkı ile burada gömülmüştür. Nef'î'nin lisan-ı tahakkümü kati olarak burada sükût etmiştir. Makber'de işittiğimiz lisan büsbütün yeni o zamana kadar işitilmemiş bir lisân-ı tasavvur ve tahassüstür" (3).

Hâmid, eserlerini yayımlandıkça ve bu eserler edebî tartışmalara konu oldukça dikkatleri daha fazla üzerine çekmekte, yenilik taraftarı gençler üzerinde daha fazla etkili olmaktadır. Ömer Faruk Akün'ün açıkladığı üzere Hâmid'in şiirleri ve piyesleri edebiyatımızda tem, üslup, hassasiyet tarzı ve nazım şekilleri bakımından birtakım modalar yaratmıştır (106). Makber kitabına yazdığı mukaddeme ve Makber'in kendisi şairin tartışılmasına veya takdir edilmesine zemin hazırlamıştır. Hâmid'in Makber'in "Mukaddimesi"de kullandığı dil ve ifade tarzı büyük bir yenilik olarak algılanmış ve bu, birçok kişiye ilham vermiştir. Şair-i Âzam, Makber sonrası kaleme aldığı birçok eserinde bu ifade tarzını devam ettirmiştir. Hyde Park'tan Geçerken şiiri de bu eserlerden biridir.

Ahmet Reşit'in naziresinde ifade biçimi olarak göze çarpan ilk şey tezatların şiirin her yerine yayılmış olması ve yer yer sorgulayıcı sözlerin bulunmasıdır. Bunlar tam olarak Hâmidane üslubun nitelikleridir. Şiirde geçen tezatlardan bazıları şöyledir:

Beni **feryâd u âhıyla** nasıl **dil-şâd** eder bir kuş
(...)

Çıkınca duhter-i zer-pâş o parlak câme-hâbından
Tesettür eyledikçe ebr ile gûyâ hicâbından
(...)

Olur **şâm-ı hazînde sabâh-ı âlem-ârası**
(...)

Gerek **subh sefâsında cihânın ibtisâmında**
Gerek **hüzn-i garîb-i ibtisâm-efzâ-yı şâmında**
(...)

Dilinde pâyidâr u zî-bekâdır fikr-i **hürriyet**

Esâret zulmünü tahkîr ile berbâd eder bir kuş

"Edebiyatta iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söyleme sanatı" (Pala 468) tezat olarak tanımlanır. Tezatlar, Divan şiirinde olduğu gibi Yeni Türk şiirinde de sıklıkla kullanılır. Bilhassa çelişki ve ikiliklerin düşünceyi etkilediği Tanzimat Dönemi'nde tezatlara başvurmak Hâmid'in katkılarıyla oldukça yayınladır. Faruk Kadri Timurtaş, Hâmid'in eserlerinde tezat sanatının oldukça sık kullanıldığını ifade ettikten sonra tezat sanatının çok kuvvetli bir zekâ kavrayışının ürünü olduğunu belirtir (10). İsmail Hami Danişmend de şairin ruh âlemindeki tezatların eserlerine sıkça yansıdığını ve onun bir deha olarak görülmesinde tezatları kullanma kabiliyetinin etkisinin olduğunu ileri sürer (380). Tezatların Hyde Park'tan Geçerken şiirinde öne çıktığını görmek mümkündür:

Nedir, mücrim değil, işkenceden dûrum, fakat bedbaht!
Dahîl-i cennetim, hem-sohbet-i hûrum, fakat bedbaht!
Saadet-yâb-ı sıhhat, şâd u mesrurum, fakat bedbaht!

Nasıl bir yâdgârın derdidir bu, yâd eder bir kuş? (Tarhan 581)

Hâmid'in şiirlerinde başvurulan tezatların temel özelliği mantıksal bir çelişki ortaya koymalarıdır. Hem şairin ruh âlemi hem yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal vaziyeti eserlerinde bu türlü tezatların sıkça geçmesinde belirleyici olmuştur. Ahmet Reşit'in yazdığı nazirede tezatlar, Hâmid'in şiirindeki gibi kuvvetli olmasalar da mantıksal çelişkiler ortaya koyması açısından önemlidir.

Hâmidane söyleyişin diğer önemli özelliği ise sorgulayıcı ifadelerle, karşılaşılan bir olay ve durum hakkında tefekküre dalmadır. Özellikle Makber'de Hâmid, birçok kere sorgulayıcı ifadelerle ölüm ve ötesi hakkında tefekküre dalmış; varlık ve varoluşu anlamaya çalışmıştır. Hyde Park'tan Geçerken şiirinde de söz konusu tavrını sürdürdüğü görülür. Ahmet Reşit de bu söyleyiş tarzını kendi şiirinde devam ettirir:

Niçün bilmem gülistânda hemân feryâd eder bir kuş

Nasıl bir nutk-ı mühimdir anı îrâd eder bir kuş

(...)

Nedir bu teşne-i ulvî nedir bu hâl âlemde

(...)

Niçün âvâze-i vicdân-pesendi nûr-ı rûhumdur

Niçün ol nefha-i şîrînteri câm-ı subûhumdur

Neden ol nâlesi tâb-efken-i âh-ı rusûhumdur
Aceb mi nûr-ı mâzî-yi bihişti yâd eder bir kuş

Soru çoğu zaman bir cevap için sorulsa da bazen bir konu hakkında düşünmek için de sorulabilir. Nitekim hem Hâmid'in hem Ahmet Reşit'in şiirinde sorulan soruların cevaplarından ziyade karşı karşıya kalınan muammanın derinliği üzerinde durulur. Şair dış dünyada olup bitenleri anlamakta güçlük çekince sorular yönelterek bir çıkış yolu aralar fakat muammanın derinliğine ne derece vakıf olduğu hakkında pek bir şey söylemez. Nitekim Hâmid'in Makber'i başta olmak üzere birçok eserinde üst üste gelen sorular şairin tefekkür arzusundan kaynaklanır. Bazen tabiattaki yüceliğin karşısında bazen kabir kapısında hayrete düşen Hâmid, soru sorarak bir anlam bulmaya çalışır. Bu bağlamda Ahmet Reşit'in naziresinde Hâmidane söyleyişin tekrar edildiğini söylemek mümkündür.

Ahmet Reşit'in naziresi ile Hâmid'in şiirini biçimsel açıdan kıyaslayarak da Hâmidane üslubun izleri sürülebilir. Ahmet Reşit de Hâmid'in şiirinde olduğu gibi nazım birimi olarak dörtlüğü seçmiştir. Yine nazire yazdığı şiirdeki gibi mefâ'îlün /mefâ'îlün /mefâ'îlün/ mefâ'îlün aruz kalıbını kullanmıştır. Hâmid'in şiiri on dokuz dörtlükten oluşurken Ahmet Reşit'in şiiri on beş dörtlükten meydana gelir.

Biçimsel özellikler içerisinde üzerinde durulması gereken diğer bir konu da uyaktır. Terry Eagleton'a göre uyağın büyüğü bir yanı vardır, söz tekrarlarından çocuksu bir zevk alırız. (208) Ayrıca uyak şiirdeki düşünce ve duygunun bir düzen içerisinde ve belli odaklarda yoğunlaşmasını sağlar. Ele alınan iki şiirin de kafiye örgüsü benzer şekilde devam eder: aaaa/bbba/ccca/ddda/eeee.... Kuş uyağının her dörtlüğün sonunda tekrarlanması, şairin duygu ve düşüncesi bir şekilde kuş ile ilişkilendirmesine olanak tanır.

Noktalama işaretleri bir şiirin formunun anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Bir soru işaretinin veya bir ünlem işaretinin dil bilgisel işlevinin yanında anlamsal açıdan birtakım etkileri olabilir. Hyde Park'tan Geçerken şiirinde noktalama işaretleri kullanılmasına karşın Ahmet Reşit'in naziresinde noktalama işaretlerine yer verilmemiştir. Hâmid sadece söz konusu şiirlerinde değil, söz gelimi Makber'de

de noktalama işaretlerinden anlatımı zenginleştirmesi yönünden faydalanmıştır.

Sonuç

Şair-i Âzam Abdülhak Hâmid Tarhan'ın önemli şiirleri arasında yer alan "Hyde Park'tan Geçerken" şiirine yazdığı nazire ile ona hayranlığını ifade eden Ahmet Reşit, her açıdan yeni bir şiir anlayışının takipçisi olmaya çalışmıştır. Hâmid'in şiiri on dokuz dörtlükten oluşmasına rağmen Ahmet Reşit'in naziresi on beş dörtlükten oluşur. Nazire geleneğine uygun bir şekilde Ahmet Reşit'in naziresinde Hâmid'in söz konusu şiirinde kullandığı vezin ve kafiye örgüsü aynen kullanılmıştır. Kuş redifinin tekrar edilmesi her iki şiirde benzer imgelerin öne çıkmasını sağladığı gibi benzer bir söyleyiş biçiminin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahmet Reşit, "Hyde Park'tan Geçerken" şiirinde olduğu gibi romantik bir sanat anlayışına bağlı kalarak öncelikle tabiatını güzelliğini ve yüceliğini anlatmış daha sonra kendi "ben"ine yönelmiştir. Hâmid'in şiirinde şair kendi "ben"ini anlatırken yaşadığı sıkıntının kaynağını ve nedenini açıklarken Ahmet Reşit'in naziresinde şair yaşadığı sıkıntıyı açıkça ifade etmez. Hâmid, tabiat ile kendi "ben"i arasında daha çok özdeşleşim kurarken Ahmet Reşit'in şiirinde bu durum biraz zayıf kalmaktadır. Ayrıca nazirede, Hâmid'in şiirlerinden oldukça aşına olduğumuz söyleyiş biçimlerine rastlamak mümkündür. Ahmet Reşit de Hâmid gibi sorularla tabiat karşısında yaşadığı şaşkınlığı ifade ederken yine Hâmid'in eserlerinde sıkça geçen tezatların benzerini kullanır. Bu bağlamda Ahmet Reşit, Hâmidane söyleyişe öykündüğünü söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahmet Reşit (Rey). "Nazire". *Gülşen*. No: 18, 1303, ss. 69-70.
- Ahmet Reşit (Rey). "Gurûb Levhalarından". *Servetifünun*. No: 285, 15 Ağustos 1312, ss. 387.
- Ahmet Reşit (Rey). "Öğleyin". *Mektep*. No: 46. 1 Ağustos 1312.
- Ahmet Reşit (Rey). "Her Zaman Görülür". *Malumat*. No: 285, 1314, ss.883.
- Ahmet Reşit (Rey). "Şiir ve Fen". *Malumat*. No:282, 1317, ss.871-873.
- Alkan, Erdoğan. *Romantizm Antoloji*. Varlık Yayınları, 2005.
- Akün, Ömer Faruk. "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. XV, S. 15, 1967, ss. 107-159.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İnkılap Kitabevi, 1979.
- Başar, Şükufe Nihal. "Büyük Ölünün Son Demleri". *Tan*, 1937, ss. 7.
- Bingöl, Ulaş. *Deha ile Sahte Bir Put Tartışmaları Arasında Abdülhak Hâmid Tarhan*. Çizgi Yayınları, 2020.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. Say Yayınları, 2013.
- Danışmend, İsmail Hami. "Abdülhak Hâmid'e Ait Hatıralar", *Türklük*, C. III, S. 13, Nisan 1940, ss. 375-384.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Abdülhak Hâmid Tarhan-Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Varlık Yayınları, 1953.
- Eagleton, Terry. *Şiir Nasıl Okunur*. Çeviren Kaya Genç, Agora Kitaplığı, 2007.
- Ercilasun, Bilge. *Servet-i Fünunda Edebî Tenkit*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Ersoy, Necmettin. *Semboller ve Yorumları*. Dönence Yayınları, 2007.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Divan Edebiyatı Beyanındadır*. Marmara Kitabevi, 1945.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri* Cüz VII. Milli Eğitim Basımevi.

Kaplan, Mehmet. *Tevfik Fikret*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.

Kaplan, Mehmet. *Şiir Tahlilleri* I. Dergâh Yayınları, 1998.

Lacan, Jacques. *Ecrits*. çev. Bruce Fink. W.W. Norton & Company, 2005.

Levend, Agâh Sırrı. *Divan Edebiyatı*. Enderun Kitabevi, 1984.

Muallim Naci. *Şiirleri*. Hazırlayan Abdülkadir Hayber ve Hüseyin Özbay, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Odacı, Nuray. "Bir Ders Kitabı Olarak Ahmed Reşid Rey'in Nazariyyât-ı Edebiyyesi" *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.

Olgun, Tahir. *Edebiyat Lügatı*. Enderun Kitabevi, 1994.

Özcan, Recai. "Ahmet Reşit Rey: Edebî Faaliyeti, Tenkit Düşüncesi ve Teknikleri". *Hikmet İlmi Araştırmalar Dergisi*, Haziran 2009, ss.68-81.

Recaizade Mahmut Ekrem. *Zemzeme* II. Matbaa-ı Ebüzziya, 1300

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. L&M Yayınları, 2002.

Tarhan, Abdülhak Hâmid. "Hyde Park'tan Geçerken". *Gayret*. No: 12, 1886, ss. 46-47.

Tarhan, Abdülhak Hâmid. *Mektuplar* I. Hazırlayan İnci Enginün, Dergâh Yayınları, 1995.

Tarhan, Abdülhak Hâmid. *Makber*. Hazırlayan Özge Şahin, Çağrı Yayınları, 2010.

Tarhan, Abdülhak Hâmid. *Bütün Şiirleri*. Hazırlayan İnci Enginün, Dergâh Yayınları, 2013.

Tevfik Fikret. "Hafta-i Edebi", *Tarîk*, 4 Kânun-ı sâni 1314, No. 4683, 1314, ss.3.

Timuçin, Afşar. *Estetik Bakış*. Bulut Yayınları, 2005.

Victor Hugo. "Cromwell'e Önsöz". *Romantizm Antoloji İçinde*. Hazırlayan Erdoğan Alkan, Varlık Yayınları, 2005, ss. 50-56.

Yılmaz, Enser. "Hyde Park'tan Geçerken Şiirine Yazılan Bir Nazire: Tepedelenlizâde Hüseyin Kâmil'in Bursa'dan Gelirken Yahut Türrehâtımdan Bir Parça Başlıklı Şiiri", *Edebî Eleştiri Dergisi*, Ekim 2022, 6(2), ss. 192-209.

